DOI: 10.15170/TM.2020.21.1-2.11
Tudásmenedzsment 21. évf. 1-2. szám 145-163 (2020)

H. Prikler Renáta – Huszár Zoltán

POPULISTA ASPEKTUSOK A POLITIKAI BESZÉDEKBEN. AZ „ÉN" ÉS A „MI" SZEMÉLYES NÉVMÁSOK HASZNÁLATA 20. SZÁZADI DIKTÁTOROK RETORIKÁJÁBAN

Absztrakt

A retorika fontos része a politikai beszédeknek, amelyekben bármely elemnek lehet stratégiai fontossága vagy szimbolikus szerepe, még a jelentéktelennek tűnő személyes névmásoknak is. Jelen írás három olyan személy – Hitler, Sztálin és Rákosi – beszédein keresztül mutat be névmáshasználati tendenciákat, akik történelemformáló szerepet játszottak a huszadik században és ezt a szerepet hatásos populista szónoklatokkal igyekeztek erősíteni.

A 2018 őszén végzett kutatás fő célja annak a kiderítése volt, hogy az említett vezetők beszédeiben hogyan változott az „én" és a „mi" személyes névmások használata aktív működésük különböző szakaszaiban. Mikor volt hangsúlyos a gyakran magányos, de a személyt mások fölé emelő „én", és mikor oldódott fel a gyakran csalóka, nem feltétlenül kollektív „mi"-ben? A korpusznyelvészeti eszközökkel végzett vizsgálathoz és az elemzéshez a beszédek angol nyelven elérhető fordításait használtuk fel, létrehozva három, összességében 70 000 szóból álló "minikorpuszt". A személyes névmásokat a közvetlen szövegkörnyezetükben vizsgáltuk, így kiemelhettük, hogy mikor, milyen céllal használta őket az adott szónok. Kutatásunk eredményét diagramokban és táblázatokban mutattuk be. A populista szemlélet korokon átívelő természetének érzékeltetésére hasonló elemzésben összevetettük Barack Obama és Donald Trump elnökjelöltséget elfogadó beszédeit, tovább árnyalva azt a szerepet, amelyet az „én és a „mi" személyes névmások egy politikai szónoklatban betöltenek.

Kulcsszavak: populizmus; retorika; személyes névmások

Bevezető

A nyelv veszélyes fegyver, mondta a spanyol aranykor költője és drámaírója, Pedro Calderon de la Barca a 17. század közepén (de la Barca, é. n.). Amikor stratégiai célokból használják, még a legkisebb egységeivel is lehet barátokat vagy ellenségeket szerezni. És mi képezhetne jobb csatateret egy ilyen nagyszerű fegyver használatához, ha nem a politikai diskurzus a maga okosan megtervezett, strukturált szövegeivel, tökéletesen álcázott manővereivel? Hol teljesíthetne jobban a személyes névmások kis csapata, hol mutathatná meg komplex, politikus természetét, ha nem a nagyhatású politikai szónokok retorikájában?

Jelen kutatás három olyan diktátor beszédeit elemzi, akik már megjelenésükkel hatással voltak a kortárs világ alakulására, tartósan meghatározták a térség politikai,

ideológiai, földrajzi arculatát, és egyéb tulajdonságaik mellett a nyelvészetileg is jól megragadható populizmusuk volt az, ami összekötötte őket. A három vizsgált politikai személyiség három különböző nyelven ontotta populista „bölcsességeit" az általa uralt térség és ideológia jellemző színterein. Adolf Hitler (1889-1945) Németországban, német nyelven (Kershaw, 2000), Jakov Joszifovics Dzsugasvili Sztálin (1878-1953) oroszul (Service, 2005), míg Rákosi Mátyás (1892-1971) erős orosz akcentussal beszélt magyar nyelven (Pünkösti, 1992; 2004).

Mivel a három nyelv egymástól eltérő szabályokra épül – míg a németben és az oroszban explicit módon használják a személyes névmásokat, a magyar nyelv inkább személyragokkal működik – az elemzéshez szükség volt egy olyan közös nyelvre, amelyben ez a probléma megszűnik, és amely alkalmas arra, hogy egy szöveget modern korpusznyelvészeti eszközökkel vizsgáljunk. A közös nevezőt e vonatkozásban az angol nyelv jelentette. Mindhárom diktátor beszédei nagy számban megjelentek angol nyelven, valamint, ami a kutatás szempontjából fontos szempontnak minősült, elektronikus, gépileg olvasható formában. Ugyanakkor szembesülnünk kellett azzal a ténnyel, hogy minél nagyobb hatású volt egy diktátor, annál több beszéddel állt a közönsége elé. A három vizsgált személyiség közül kétségkívül Hitler volt az, aki nem csak ontotta, élvezte is a saját, időnként végeláthatatlanul hosszú beszédeit. Sztálin, aki talán csak titokban kételkedett önnön nagyságában, bár gyakran állt elő politikai beszéddel, jóval szűkszavúbb volt Hitlernél, és a világháborús időszakban elsősorban napi parancsokon keresztül kommunikált. Rákosi, aki az előbbi kettőnél jóval rövidebb ideig tündökölt a történelmi valóság kizárólag magyar színpadán, sok beszéddel büszkélkedhet ugyan, de ezek közül viszonylag kevés jelent meg angol nyelven – ezekből válogattunk a kutatáshoz. Az elemzett beszédeket próbáltuk elhelyezni azokon a „színpadokon", amelyeken elhangzottak.

A nyelvészeti elemzéshez – a szövegek listázásához, a PDF formátumok egyszerű, géppel olvasható szövegekké alakításához, valamint a vizsgált elemek gyakoriságának a megállapításához – Laurence Anthony interneten ingyenesen elérhető korpusz analízis szoftvereit használtuk (Anthony, 2014, 2015).

A szakirodalom áttekintése

A személyes névmások mibenlétét alapvetően azonos módon határozza meg a legtöbb kutató. Crystal szerint „grammatikai formációk, amelyek direkt módon határozzák meg az interakcióban részt vevő beszélőt (első személy), a címzettet (második személy) és másokat (harmadik személy)" (Crystal, 2004. p. 47). Az elnevezésük ellenére egyaránt lehetnek személyes és nem személyes vonatkozásaik, de leggyakrabban azon specifikus egyének jelölésére használjuk őket, akik az adott beszédhelyzetben azonosíthatók (Biber, Johansson, Leech, Conrad, & Finegan, 1999). Sok esetben azonban a specifikus vonatkozás sem egyértelmű, ahogy azt a fenti szerzők megállapítják, és ez a tulajdonság teszi őket alkalmassá arra, hogy a politikai diskurzusban főszerephez jussanak.

A személyes névmások olyan értéket képviselnek, amelyek a nyelv különféle formális aspektusaiban jelen vannak (Fairclough, 1989). Mindezt megerősíti Pennycook, amikor

azt állítja, hogy bár a személyes névmásokat általában csak a nyelvészeti rendszerek részeinek tekintik, nagyon komplex és politikai szavak, amelyekről gyakran nagyon nehéz megállapítani, hogy kit képviselnek igazán (Pennycook, 1994). Ez akkor kap különös hangsúlyt, amikor az „én", a „mi" és a „mások" közötti viszonyt lennének hivatottak megvilágítani egy adott beszédhelyzetben (Bull & Fetzer, 2006). Politikai beszédekben gyakran használják őket a politikai én sokoldalúságának az érzékeltetésére és egy olyan realitás kialakítására, amely csak a pillanatnyi diskurzusban értelmezhető (Bramley, 2001; H. Prikler, 2016).

A személyes névmások gyakori kifejezői a beszélő hatalomhoz és szolidaritáshoz való viszonyának (Hasan, 2013). A látszólag ártatlan és megkérdőjelezhetetlenül magányos „én" gyakran tündököl a „mi" képviseletében, míg az általában mindenkit felölelő „mi" akár kirekesztő is lehet (Bazzanella, 2002; Pennycook, 1994), tehát nagyon nehéz kontextuson kívül értelmezni. A többes szám első személy használata fontos indikátora annak is, hogy maga a beszélő miként értelmezi a hallgatóságot (Fortanet, 2004). Mindez arra utal, hogy a politikai beszédekben a személyes névmások használata csak ritkán véletlenszerű, hiszen maga a diskurzus mindig alapos tervezés eredménye. Alapvetően meghatározza a közönség, akihez szól, de formálásában fontos szerepet játszanak az emberi motívumok, a beszédhelyzet. Jellemzőjük, hogy az esetek többségében meggyőzésre törekszenek, mégis teret hagynak az esetlegességnek (Herrick, 2005). A politikai beszédekben történő személyes névmáshasználat vizsgálata azt teszi lehetővé, hogy rekonstruáljuk a szónok viszonyát a politikai interakcióhoz (De Fina, 1995).

A szónoki beszédek elemzése

Ahogy azt már korábban említettük, a politikai szónoklatok esetében – különösen, ha populista szónokokról van szó – mindig fontos elem maga a helyszín – a „színpad" – ahol a beszédek elhangzanak. A szövegek vizsgálata során fontosnak tartottuk tehát, hogy elhelyezzük őket az adott ideológiai vezető tevékenységére jellemző színpadok valamelyikén, majd ezt követően kezdtük el kiszűrni a vizsgált szövegekből a szónokra jellemző szókincset, ezen belül is a személyes névmásokat a hozzájuk fűződő kontextusban, ami a korpuszelemzés egyik előfutárának tartott Firth szerint is meghatározó: akkor ismersz egy szót, ha ismered a környezetét (Firth, 1957).

Az, hogy három populista diktátor szövegeit vizsgáltuk, egyben alapot teremtett arra, hogy feltérképezzük retorikájuk közös vonásait, valamint, ha nagyvonalakban is, felvázoljuk populista viselkedésük közös vonásait.

Populista helyett mindhárman szerették magukat populárisnak, azaz népszerűnek feltüntetni. Fontos tehát, hogy különbséget tegyünk a két kifejezés között. A népszerűség a Cambridge Dictionary online meghatározása szerint széles körű ismertséget jelent, amit egy olyan személy vagy csoport élvez, akit a sajtó, televízió, rádió ismertté tett, és azt a benyomást keltették róla, hogy sokan kedvelik, csodálják, támogatják. Mérhető jelenség, indexét gyakran használják annak az érzékeltetésére, hogy egy adott politikushoz, népvezetőhöz, miként viszonyul a környezetük. A populizmus, ugyancsak a Cambridge Dictionary meghatározásával élve, olyan politikai ideákat és tevékenységeket feltételez,

amelyek célja elnyerni az átlagember támogatását valamivel, ami számukra előnyös helyzetet teremt, pl. adókedvezményekkel, fizetésemeléssel, rezsicsökkentéssel. A populista vezetők fő célja elnyerni a tömegek csodálatát, függetlenül attól, hogy milyen árat fizet érte a nemzetük. A jelenségnek ugyan évezredes múltja van, jelenleg ismert és elterjedt formájában az amerikai Néppártra vezethető vissza, amely ezt a kifejezést használta önmaga meghatározására a 19. században. Ehhez az időszakhoz köthető a populizmus egyik leglátványosabb, a jelenség mibenlétét minden bizonnyal jól érzékeltető megnyilvánulása, amely William Henry Harrison, az USA kilencedik, egyébként liberális párti elnökének a nevéhez köthető. Számára a beiktatási ceremónia teremtette meg azt a „színpadot", amelyen az amerikai történelem leghosszabb, 8.444 szóból álló beiktatási beszédét adta elő. Csak a felolvasása két órát vett igénybe 1841. március 4-én, egy hűvös, kora tavaszi napon. Hogy népszerűségét növelje, sem kabátot, sem kalapot nem viselt, majd négy beiktatási bálon is tiszteletét tette. Meggondolatlan, bár kétségkívül látványos viselkedése következtében tüdőgyulladást kapott, majd pontosan egy hónappal a beiktatása után, anélkül, hogy egyetlen percet is töltött volna az elnöki székben, meghalt (Hahner, 2012, p. 97.).

Adolf Hitler beszédei

Bár a valaha létező legnagyobb német politikai párt szellemi atyja és létrehozója, a mindig szenvedéllyel szónokló Adolf Hitler első beszédeit katonatársai, ismerősei, spontán kialakult társaságok előtt tartotta, a későbbiekben nagy gondot fordított arra, hogy minden szónoklata jól megtervezett legyen, és a lehető legnagyobb hallgatóság előtt hangozzék el (Kershaw, 2000). Tudta, hogy a siker egyik kulcsa a retorikában van (Macias, 2015). „A világ legnagyobb átalakulásait sohasem lúdtollakkal irányították! A nép széles rétegei mindig csak a kimondott szó ereje előtt hajolnak meg", írta Mein Kampf c. művében (Hitler, 1996, p. 69.).

1.sz. kép: Adolf Hitler egy gyűlésen szónokol

Forrás: http://der-fuehrer.org

Ehhez tartotta is magát. Több mint ötezer beszédével szinte megbabonázta az őt hallgató embereket, akik sokáig elhitték neki, hogy birodalma ezer évig fog tartani (Macias, 2015). Valószínűleg nem túlzott, amikor 1939-ben így fogalmazott: „Tudom, hogy páratlan vagyok a tömegek megfordításában" (Loebs, 2010, p. 2.). Nem volt olyan szavazói réteg Németországban, aki ne figyelt volna oda rá; a hangja a szegényekhez, a középosztályhoz és a gazdagokhoz egyaránt eljutott. Még egyetemi professzorok is

akadtak a rajongói között. Ahogy Kershaw (2000) megállapítja: a zsarnoki Hitlert nem kényszerítették rá felsőbb hatalmak a német népre. Ő legálisan került hatalomra. A beszédei annyira fontosak voltak számára, hogy mindig maga írta őket – egyetlen szót sem bízott volna senkire – végül három titkárnőnek diktálta őket gépbe, majd azt követően újra és újra ellenőrizte a leírtakat, akár ötször is. Ezután következett a gyakorlás. A leírt szöveget jól megtervezett testnyelvvel egészítette ki. Személyes fényképésze, Heinrich Hoffman, aki több mint kétmillió felvételt készített róla, számtalanszor megörökítette, amikor a tükör előtt gyakorolt, de ezek a fényképek csak harminc évvel a Führer halála után kerülhettek a nyilvánosság elé (Loebs, 2010).

2.sz. kép: Masírozó nácik a Nürnbergi Birodalmi Pártnapokon

Forrás: http://der-fuehrer.org

Amikor Hitler még csak készült a hatalomra, tudta, hogy a tömegek megnyeréséhez hatalmas arénákban kell majd beszélnie. Az egyik ilyen arénát a monumentális felvonulási tér, a tizenhat négyzetkilométeres nürnbergi Birodalmi Pártnapok Területe jelentette számára, ahol barnainges hitlerjugendek és SS-katonák masíroztak zárt alakzatban vagy sorakoztak fel meghallgatni a führeri beszédeket. Albert Speer gigantikus építészeti alkotása többes célt szolgált: hogy a magas tribünön szónokló Führerhez képest lekicsinyítse, mondhatni, törpének mutassa az egyéni résztvevőket, és hogy az egybeterelt tömegek a kollektív szolidaritás érzetét keltsék. A másik nagy színpad, amelyről szónokolt, maga a Reichstag volt, de bárhol is emelkedett szóra, meggyőző erejű beszédeivel bárkit képes volt a maga oldalára fordítani (Kershaw, 2000; Loebs, 2010).

A náci nyelvhasználatba, a Harmadik Birodalom bizarr nyelvi világába, így Adolf Hitler szóhasználatába és a beszédeiben alkalmazott, egyéb nyelvi eszközök mibenlétébe Victor Klemperer műve (1975) nyújt remek betekintést.

A személyes névmások használata Hitler szónoklataiban

Ahhoz, hogy ezeket a látszólag jelenléktelen, ám retorikai szempontból nagyon is fontos szófajokat érdemben megvizsgálhassuk, összeállítottunk egy öt beszédből álló, 37.000 szavas Hitler-korpuszt:

1. Hitler beszéde 1937. november 6-án, a nürnbergi birodalmi gyűlésen (3.170 szó);
2. Hitler beszéde a Reichstag előtt 1937. január 30-án (15.760 szó);
3. 1941. május 4-i beszéd a Reichstag előtt (5.000 szó);

4. Az 1942. november 8-án Münchenben tartott híres Sztálingrád-beszéd (10.348 szó);
5. Kiáltvány a német néphez 1945. február 24-én, amelyben Hitler még mindig győzelmet ígért (2.580 szó).

1. sz. ábra: Az „én” és a „mi” gyakorisága Hitler beszédeiben

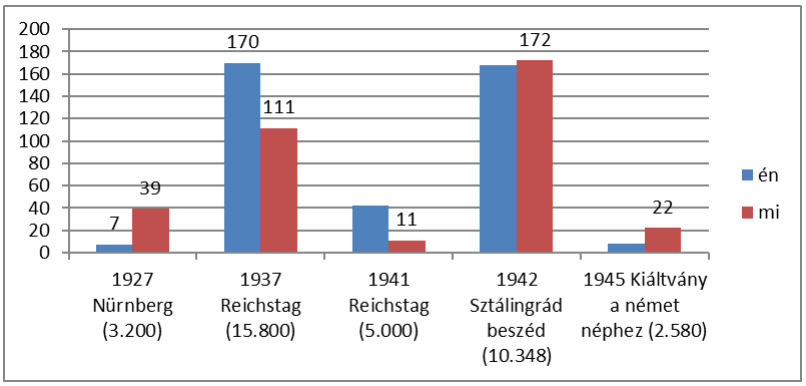

Forrás: saját forrás

Az 1. sz. ábra grafikonjai jól mutatják azokat a változásokat, amelyek a hitleri hatalomgyakorlás különböző korszakaiban a Führer névmáshasználati szokásait jellemezték. A számok értelmezéséhez érdemes végignézni, milyen esetekben került sor az „én” és a „mi” személyes névmások használatára (1. sz. táblázat). Ebben a közvetlen szövegkörnyezetet is tartalmazó, korábban említett szoftver listák voltak a segítségünkre

1. sz. táblázat: Az „én” és a „mi” személyes névmások használata az elemzett beszédekben

„ÉN”	„MI”
A neve helyett, önmaga azonosítására;	Hogy a csoport képviselőjeként tüntesse fel magát;
Hogy elkülönítse magát másoktól;	A kollektivitás kifejezésére;
Hogy együttérzést mutasson a hallgatósággal,	Hogy a közönség részévé tegye önmagát;
Hogy elkötelezettségét nyomatékosítsa;	Hogy megossza a felelősséget;
Hogy jó, felelős személyként tüntesse fel önmagát;	Hogy elkülönítsen és differenciáljon;
Hogy esküt és ígéreteket tegyen;	Hogy a német nép (Volk), a Nemzeti Szocialista Párt és az általa vezetett ország egységét közvetítse;
Az autoritás, a hatalom, az elszántság kifejezésére;	Hogy másokat kizárjon (pl. az örökké jelenlévő ellenséget)
Az „én vagyok a kiválasztott”, „Én vagyok a Führer” hangsúlyozására;	Hogy rossz időkben önmaga jelentőségét csökkentse
A végén: saját szerepe kisebbítésére, a felelősség eltolására; a csoport egyetlen, szerény tagjaként tüntetni fel önmagát	

Forrás: saját forrás

Az 1927-es nürnbergi beszéd személyes névmáshasználata (7:39) jól mutatja, hogy Hitler ebben az időszakban még inkább a csoport, a közönség részeként tüntette fel magát a szónoklataiban; fő célja a kollektív identitásba való beépülés volt. Az „én" névmás hétszeri használata ezek nyomatékosítását, illetve önmaga, mint jó és felelős személy azonosítását szolgálta. Az 1937-es beszédben (170:111) már egyértelműen az „én" vette át a vezető szerepet, hiszen itt már a teljhatalmú Führer szólította meg a hallgatóságot, aki szívesen azonosította önmagát a német néppel, gyakori célja volt az ellenség kirekesztése, és annak az ígéretnek a hangsúlyozása, hogy az általa megteremtett német birodalom ezer évig állni fog. Hasonló az arány a Reichstag előtt mondott 1941-es beszédben is (42:11); ekkor még volt mivel büszkélkednie a mindenekfelett álló „énnek". Az 1942-es Sztálingrád-beszédnél azonban már jelentős változás érzékelhető. A gyakorta számító, csalárd, egyszerre befogadó és kirekesztő „mi" nemcsak beérte, túl is szárnyalta az individualista „én" névmást. Erre jó okot adott a másfélmilliós emberveszteséggel járó sztálingrádi csata, amelynek végén a szovjet hadsereg döntő vereséget mért a tengelyhatalmak csapataira. Bár a hatalmat gyakorló, autoriter „én" még ontotta az ígéreteit, eljött az ideje a felelősség megosztásának és a közösség – a náci hadsereg, a német nép – egységességét hangsúlyozó, bátorító szólamoknak, amelyek egyetlen célt szolgáltak: az „én" túlélését akár a „mi" feláldozásával is. Az 1945-ös kiáltvány idejére, bár még mindig győzelemmel hitegetett, nagyon kicsivé zsugorodott az „én" (8:22). Mint a közösség egyik gyarló tagja, minden erejével igyekezett kisebbíteni a saját szerepét, és közössé tenni azt a felelősséget, ami a gyalázatos végkifejlethez vezetett.

Ha az öt beszéd alapján, nyelvhasználat vonatkozásában összegezni akarjuk Hitler tizenkét éves ámokfutását, az „én" és a „mi" névmások párharcából, prominens különbséggel, az individualista, hatalomvágyó „én" kerül ki győztesen (2. sz. ábra).

2. sz. ábra: Az „én" és a „mi" személyes névmások gyakorisága Hitler öt vizsgált beszédében

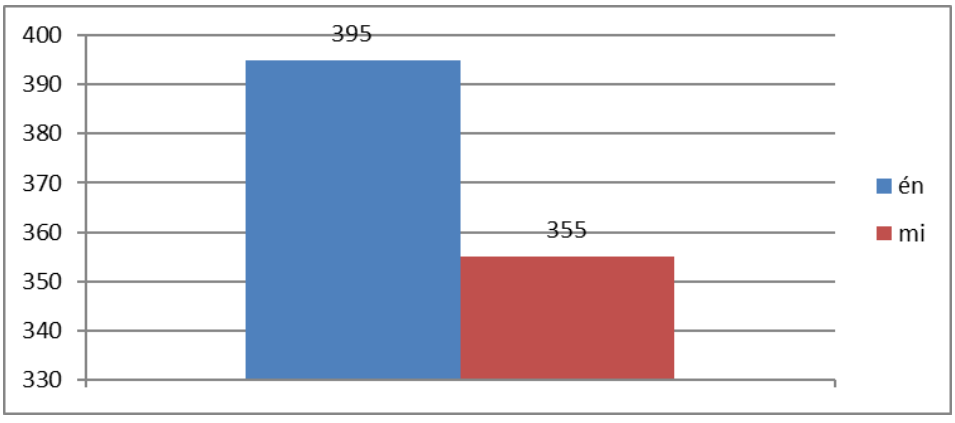

Forrás: saját forrás

Ha azonban a két személyes névmás mellett a vonatkozó tárgyragos alakokat (engem, enyém, az én…) és a birtokos névmásokat (minket, miénk, a mi…) is megvizsgáljuk, akkor kicsit más képet kapunk (3. sz. ábra). Ebben az összevetésben már a „mi" és a mögötte felsorakozó névmás-hadsereg viszi el a győzelmi pálmát, jól tükrözve a természetükből fakadó kettős szerepet: mivel egy időben két irányba is képesek „működni" – egyszerre

lehetnek befogadók és kirekesztők, tükrözhetnek kollektivitást és elkülönülést, képesek egy időben lekicsinyíteni és felnagyítani – bizonyos beszédhelyzetekben könnyedén állnak az „én” szolgálatába.

3. sz. ábra: Az én, engem, enyém, ill. a mi, minket, miénk névmáscsoportok gyakorisága az öt vizsgált Hitler-beszédben

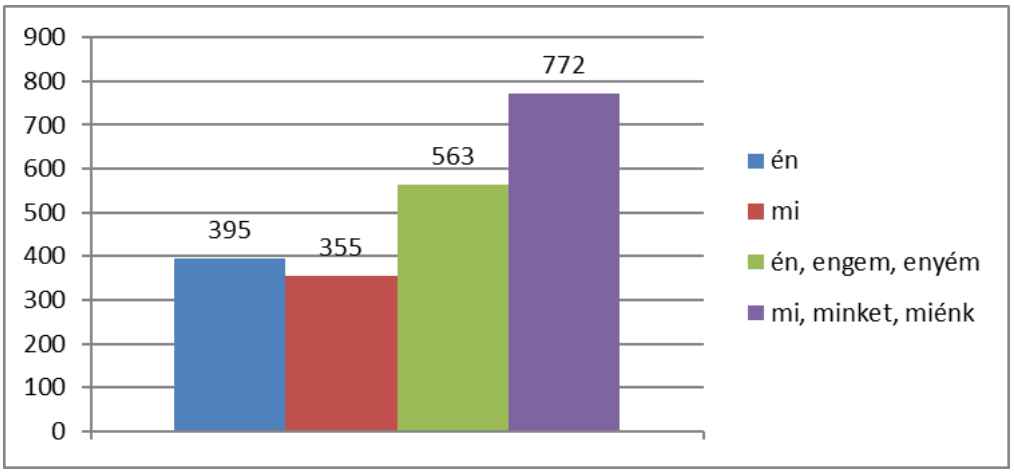

Forrás: saját forrás

Joszif Visszarionovics Dzsugasvili Sztálin beszédei

A grúz származású, önmagát generalisszimusznak tituláló szovjet diktátor majdnem minden vonatkozásban méltó ellenfele volt a Führernek, kivéve a szónoki képességeket. Kiemelkedő intelligenciájához roppant hatalomvágy és kegyetlenség párosult (Service, 2005). Nevéhez fűződik a világ legnagyobb kényszermunkatábor-rendszerének, a Lenin által létrehozott GULAG-nak a kiterjesztése, az 1934 – 1940 közötti időszakra jellemző, „nagy tisztogatással” fémjelzett politikai elnyomás, a katiňi mészárlás és az ukrajnai holodomor. „Sztálin elméjében az önnön hős-képe mellett ott élt a forradalmat eláruló, vagy elárulni készülő gonosz belső ellenség képe, akitől meg kellett szabadulni bármi áron”, írja róla Robert Tucker (Tucker, 1974, p. 8).

3.sz. kép: Sztálin a moszkvai Lenin-mauzóleum dísztribünjén

Forrás: Marxist Internet Archive, 2018

De vajon a rendszer hozta létre a szörnyeteget, vagy a szörnyeteg a rendszert, teszi fel Pereira (1992) a kérdést. Tény, hogy Lenin 1924-ben bekövetkezett haláláig szinte nem is ismerték a nevét, mégis ő volt az, aki győztesen került ki a hatalomért folytatott harcból a fiatal bolsevik államban. Sztálin erőteljes személyi kultuszt alakított ki maga körül: az arcképét minden középületben elhelyezték, még életében városokat neveztek el róla, szobrokat állítottak neki. Ennek megfelelően nem erős grúz akcentussal elmondott, unalmas beszédeivel, hanem kegyetlen terrorral állította maga mellé az embereket, akiktől hasonló könyörtelenséggel vett búcsút, ha a helyzet úgy kívánta. „A legrosszabb volt, mégis briliáns", írta róla a History Today (1992, p. 1.) Terrorra épülő, cári hatalmat idéző egyeduralma mellett olyan népszerűségre tett szert, amely bizonyos körökben mind a mai napig él (Pereira, 1992). Az aprótermetű diktátor nem túl hosszú, mégis sorsfordító beszédeihez Moszkva szíve, a nagy szovjet katonai parádék helyszíne, a monumentális Vörös tér, a teret uraló Lenin-mauzóleum dísztribünje és a 275.000 négyzetmétert felölelő ősi Kreml biztosította a méltó helyszíneket.

A személyes névmások használata Sztálin beszédeiben[1]

A szovjet diktátor névmáshasználati szokásait bemutató korpusz összeállításához szintén öt beszédet használtunk, de ez, szószámát tekintve – 16.250 – fele akkora sem lett, mint az ún. Hitler-korpusz:

1. Sztálin beszéde a Kreml katonai iskolájában Lenin halála után, 1924-ben (3.250 szó);
2. Beszéd a szavazókhoz, 1937 (2.100 szó);
3. Beszéd a Vörös Hadsereg parádéján, 1941. november 7. (900 szó);
4. A moszkvai szovjetek ünnepi küldöttgyűlésén tartott beszéd, 1946. november 6. (5.000 szó);
5. Választási beszéd, 1946 (5.000 szó).

A 4. sz. ábra oszlopai és a számai alapján nem nehéz megállapítani, hogy Sztálin névmáshasználati stratégiája jelentősen eltért Hitlerétől. Az első beszédben, amely a Lenin halálát követő napokban keletkezett, nyilvánvalóan a hatalom jogos várományosaként igyekezett bemutatni magát.

[1] Sztálin beszédeinek forrása: Marxist Internet Archive, www.marxists.org. Letöltés dátuma: 2018. október 15.

4. sz. ábra: Az „én” és a „mi” gyakorisága Sztálin beszédeiben

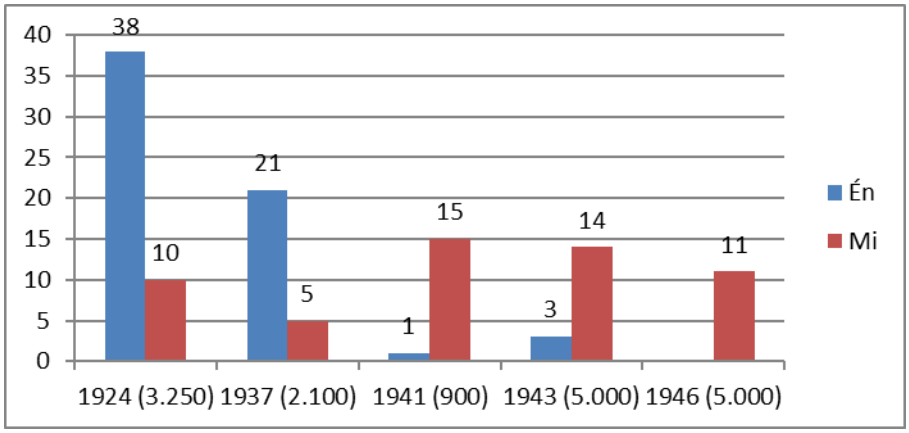

Forrás: saját forrás

A személye alkalmasságát hangsúlyozó „én, a kiválasztott” erősen elkülönült a kollektivitást képviselő „mi” tömegétől (38:10). 1937-ben, amikor a szavazóihoz beszélt, még mindig a saját fontosságát és rátermettségét hangsúlyozta (21:5), de beszédeiben 1941 után már a „mi” került túlsúlyba (1:15, ill.3:14), és ez így is maradt, olyannyira, hogy 1946-ra az individualista, magányos „én” teljesen felolvadt a kollektív, csalóka „mi”-ben (0:11).

Ha a két személyes névmás mellett – ahogy Hitler esetében is tettük – megnézzük a vonatkozó tárgyragos és birtokos névmások használatát, azt fogjuk látni, hogy a „mi” és mögötte felsorakozó névmások totális győzelmet arattak az „én” felett (5. sz. ábra). Ennek egyik fő oka a bolsevik rendszer gyakran képmutató, kollektivitást hirdető természetében keresendő.

5. sz. ábra: Az én, engem, enyém, ill. a mi, minket, miénk névmások gyakorisága az öt Sztálin-beszédben

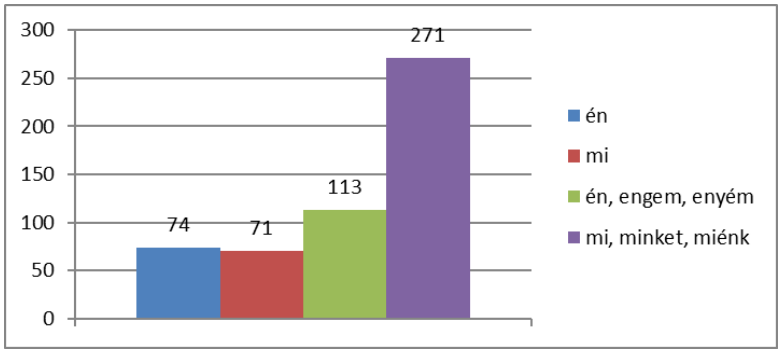

Forrás: saját forrás

A 2. sz. táblázat a korpuszelemzés során vizsgált listák eredményeit összesítve azt mutatja be, hogy Sztálin milyen céllal használta beszédeiben az egyes, ill. többes szám első személyt kifejező személyes névmásokat.

2. sz. táblázat: Az „én” és a „mi” személyes névmások használata Sztálin beszédeiben

„ÉN”	„MI”
A neve helyett, önmaga azonosítására;	Hogy a csoport részeként tüntesse fel magát;
Hogy elkülönítse magát másoktól;	A kollektivitás kifejezésére;
Hogy elkötelezettségét nyomatékosítsa;	Hogy a közönség részévé tegye önmagát;
Hogy jó, felelős személyként tüntesse fel önmagát; Az autoritás, az elszántság kifejezésére Hogy hangsúlyozza: „én vagyok a kivála „Én vagyok az apátok”; „Én vagyok a Szc	Hogy látszólagosan lekicsinyítse magát; Hogy elkülönítsen és differenciáljon; Hogy kihangsúlyozza a szovjetek, a kommunista párt, a hadsereg, a szovjet nép egységét, beleértve a legeldugottabb helyek legszerencsétlenebb, írástudatlan lakóit; Hogy kizárja, ill. népével szembe állítsa az örökké lesben álló ellenséget.

Forrás: saját forrás

Amint az jólérzékelhető, az „én” és a „mi” ugyanolyan célokat szolgált a szovjet diktátor esetében, mint amilyen célból Hitler is bevetette őket verbális ütközetei során.

Rákosi Mátyás beszédei

A Rosenfeld néven született Rákosi Mátyás 1940 és 1945 év között öt évet töltött a Szovjetunióban, ahol a munkásmozgalom hőseként fogadták. Érkezése napján, 1940. november 7-én ott állhatott Sztálin mellett a Vörös téri felvonulás díszemelvényén. Gyorsan akklimatizálódott, és hamarosan mindenben Sztálin követője, majd az emigráns Magyar Kommunista Párt vezetője lett. 1945 januárjában tért vissza a Szovjetunióból, mint Sztálin legjobb tanítványa. Az 1945-ös parlamenti választás után a szovjet csapatok és a kommunista irányítás alatt álló politikai rendőrség segítségével megkezdte az úgynevezett „szalámi taktika” érvényesítését, fokozatosan felszámolva a magyarországi demokratikus pártokat. 1949-től 1956-ig a kommunista Magyarország de facto vezetője volt (Pünkösti, 2004). Ez idő alatt számtalan beszédet tartott, több mint száz írása jelent meg, köztük kétkötetes visszaemlékezése, amely az ötvenes évek tablójaként, bár saját szemszögből láttatta, mégis új árnyalatokkal gazdagította az általa uralt éveket (Rákosi, 1997).

4.sz. kép: Rákosi Mátyás egy 1953-as választási nagygyűlésen

Forrás: MTI; Múlt-kor, 2016

Míg Rákosi nagy tanítója példáját követve a saját személyi kultusza kidolgozásán fáradozott, a nyugati sajtó – miközben a hazai lapok az egekig magasztalták – a létező világ legrosszindulatúbb személyiségének nevezte (Flanders, 2014). „Tisztogató" tevékenysége körülbelül 350.000 hivatalnokot és értelmiségit érintett súlyos hátrányokkal; paranoiás politikai ámokfutása során kb. 800.000 magyar állampolgár ellen indult rendőrségi, ill. bűnvádi eljárás. Az ő nevéhez fűződik a recski munkatábor létrehozása, és személyesen felelős több száz, vélt és valós ellenfele bebörtönzéséért és haláláért (Pünkösti, 1992).

Bár Rákosi több nyelven beszélt, csapnivalóan rossz szónok volt. Erős orosz akcentussal felolvasott, „izzadtságszagú" beszédeinek silány nyelvezetét nyelvtani hibák sokaságával tetézte (Pünkösti, 1992). Mivel önmagát e területen is a legkiválóbbnak tartotta, tulajdonképpen bárhol és bármikor kész volt „szólni" a munkásokhoz és a néphez, a gyárakban, a búzamezőkön és a parlamentben is gyakran megnyilatkozott. Igazán nagy, ünnepi beszédeit azonban a budapesti Dózsa György utca mellett kialakított Felvonulási tér dísztribünjén tartotta, amely előtt akár egymilliós tömeg is elvonulhatott. A tér fő dísze a 10 méter magas posztamensen álló, 8 méter magas Sztálin szobor volt, amely mellett még a 20 méter hosszú, 5 méter széles és 1,75 méter magas posztamensen álló vezérkar tagjai is csak alulról látszottak a valósnál magasabbnak, köztük az egészen alacsony Rákosi (Pünkösti, 2004).

A személyes névmások használata Rákosi beszédeiben [2]

Bár Rákosi sok beszédet tartott, az elemzésükhöz szükséges korpusz összeállítását megnehezítette, hogy közülük viszonylag kevés érhető el a nagy korpuszokban történő elemzést lehetővé tevő angol nyelven, és – mint már említettük – az egyébként rendkívül gazdag magyar nyelv többnyire személyragokkal dolgozik. Ellentétben az angol, orosz vagy német nyelvvel, megspórolja a szövegekben a gépileg könnyen azonosítható személyes névmásokat, így azok a legnagyobb magyar nyelvű korpuszban, a Magyar Nemzeti Szövegtárban (Oravecz, Váradi, & Sass, 2014) nem, vagy csak részben

[2] Rákosi Mátyás beszédeinek forrása: Rákosi Mátyás (1949): Építjük a nép országát. http://mek.niif.hu/04600/04670/04670.htm. Letöltés dátuma: 2018. október 15.

azonosíthatók. A 17.600 szavas „Rákosi-korpuszt” mindössze három, angol nyelvre fordított beszéd alkotja:

1. A Központi Bizottság ülésén tartott beszéd 1946-ból (900 szó);
2. Hogy vettük át a hatalmat Magyarországon? 1952 (3 000 szó);
3. Költségvetés elfogadás előtt tartott parlamenti beszéd 1953-ból (13 700 szó)

6. sz. ábra: Az „én” és a „mi” gyakorisága Rákosi beszédeiben

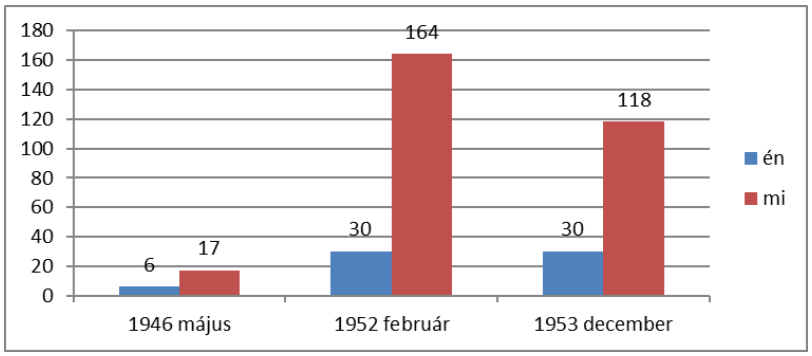

Forrás: saját forrás

Mint azt a 6. sz. ábra oszlopainak magassága és a számok is mutatják, Rákosi valóban jó tanítványa volt Sztálinnak: névmáshasználatával az első pillanatoktól azt a nagy és erős közösséget képviselte, amelynek a Szovjetunióban a tagja lett, és amelyet a demokratikus pártok könyörtelen felszámolásával a magyar népre is ráerőltetett. Ha megnézünk egy összesítő diagramot, kiegészítve a személyes névmások tárgyragos alakjaival és a releváns birtokos névmásokkal (7. sz. ábra), még szembetűnőbb lesz az „én” szinte teljes feloldódása a „mi”-ben (40:450). A tízszeresnél is nagyobb különbség több mint árulkodó.

7. sz. ábra: Az én, engem, enyém, ill. a mi, minket, miénk névmások gyakorisága Rákosi három beszédében

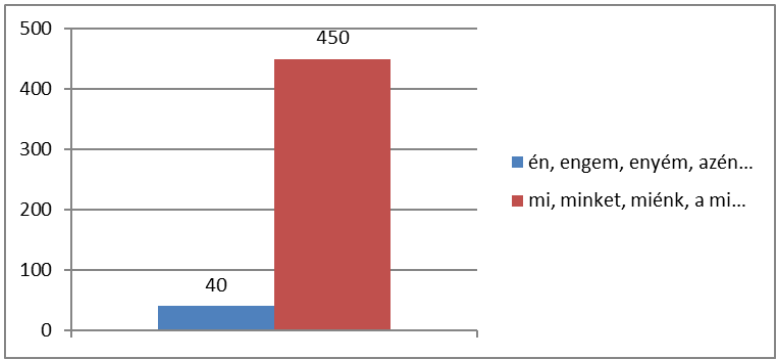

Forrás: saját forrás

És hogy mire használta a Nagy Magyar Vezér a személyes névmásokat? A 3. sz. táblázat szerint pontosan arra, amire azt a másik két diktátor, Hitler és Sztálin is tette.

3. sz. táblázat: Az „én” és a „mi” személyes névmások használata Rákosi beszédeiben

„ÉN”	„MI”
A neve helyett, önmaga azonosítására;	Hogy a csoport részeként tüntesse fel magát;
Hogy elkülönítse magát másoktól;	A kollektivitás erősítésére;
Hogy céljait kifejezze;	Hogy a közönség részévé tegye önmagát;
Hogy ügy melletti elkötelezettségét hangsúlyozza;	Hogy látszólagosan lekicsinyítse magát; Hogy elkülönítsen és differenciáljon; Hogy kihangsúlyozza a munkásosztály, a dolgozó nép; a proletáriátus, a kommunista párt egységét, és az országot, amelynek „jó és bölcs vezetőjévé” tette meg önmagát; Hogy kizárja az örökké lesben álló ellenséget

Forrás: saját forrás

Ha vetünk egy pillantást a három diktátor névmáshasználati szokásaira (8. sz. ábra), azonnal láthatjuk, hogy a kicsi, jelentéktelennek tűnő szófajok mi mindent elárulnak az őket használó személyről. Nyilvánvalóvá válik az is, hogy – „politikai szavak” lévén (Pennycook, 1994) – valóban stratégiai jelentőséggel bírnak egy tömegekhez szóló szónoklatban, és mindennél szembetűnőbben jelölik a szónok hovatartozását, az általa képviselt ideológiát az adott beszédhelyzetben.

Az oszlopok és a számadatok tanúsága szerint az erősen én-centrikus Hitler számára volt a legfontosabb az „én” szerepének a kihangsúlyozása. Ez tükrözi önnön kiválasztottságába vetett hitét, sokak által őrültségnek tartott küldetéstudatát és azt a szándékot, hogy az utolsó pillanatig kizárólagosan magának akarta az áhított sikert.

8. sz. ábra: Az „én” és a „mi” személyes névmások gyakorisága a három diktátor beszédeiben

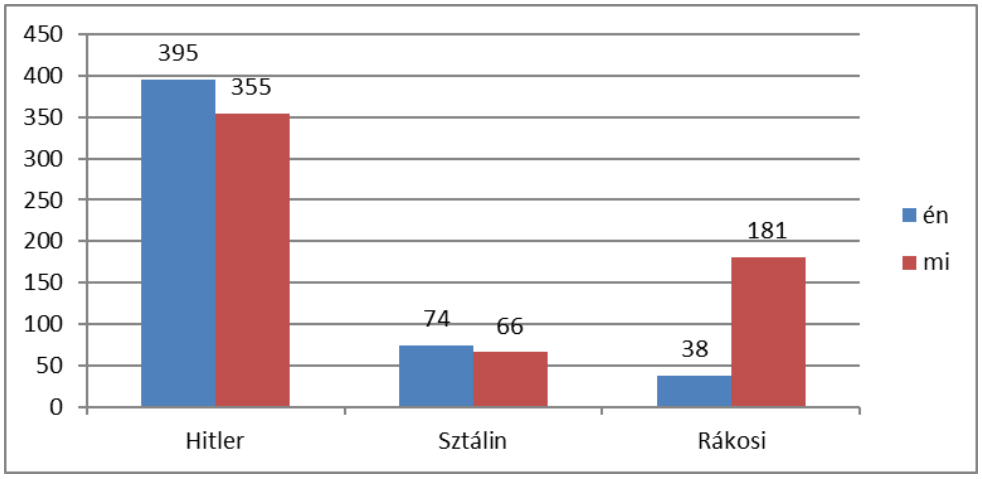

Forrás: saját forrás

Sztálin a proletárállamot létrehozó Lenin örököseként harcolta ki magának a hatalmi pozíciót a fiatal Szovjetunióban, és tisztában volt azzal, hogy hatalma megtartásához szüksége van a proletáriátusra, a cár atyuskát visszasíró, gondoskodó vezetőt igénylő népre. És bár kezdetekben kihangsúlyozta személye fontosságát, amint elérte a legfőbb célját, és első számú vezető lett, szóhasználatában képes volt leereszkedni az általa sanyargatott és rettegésben tartott néphez, a szovjetek „megbonthatatlan” közösségéhez.

Rákosi, a „Nagy Testvér” neveltjeként, kétségkívül élt és visszaélt a hatalommal, amit személyében az „én” kapott, de ezt az „én”-t felemelkedése első pillanataitól kezdve az őt hatalmon tartó gigantikus közösség, a Szovjetunió részének tekintette. Ezt jól jelzi beszédeiben a „mi” személyes névmás nagyszámú használata. Továbbá, a „mi” mindkét kommunista vezér esetében a magasba emelő piedesztált képezte a nagyratörő „én” számára.

Összegzés

Mi a közös a három diktátorban? Visszaemlékezéseik és életrajzaik szerint mindhárman nagyon szerény háttérből érkeztek az ideológia és politika világába. Egyikük sem mondhatta magát formálisan tanult embernek, ugyanakkor kiemelkedően tehetségesek voltak abban, hogy – gyűlöletes személyiségük ellenére – utat találjanak a tömegekhez. Hitlert egyenesen prófétának tekintették a követői. Minden kétséget kizáróan nárcisztikus, önimádó személyiségek voltak, ami mindhármuk esetében szélsőséges könyörtelenséggel párosult. Egyetlen vágyuk volt: hatalomra kerülni és ott maradni, bármi áron, ami igazából csak Sztálinnak sikerült. Legfőbb fegyverük az elrettentés volt. Nyilvános megjelenéseikhez gigantikus színpadokat használtak, ezzel is hangsúlyozva nagyratörő terveiket. Tetteiken kívül a nyelvhasználatuk is jól tükrözi populista személyiségüket. Beszédeikben az egyik fő hasonlóság a tömegek manipulálására nagyon is alkalmas személyes névmások, különösen az „én” és a „mi” tervszerű használata A személyes névmások környezetét képező szókincsben is számos

hasonlóság fedezhető fel. Beszédeikben, ahogy arra a korpuszelemzés rámutatott, a különbözőségeik ellenére is számos közös, gyakran visszatérő szó található: emberek, ország, nép, párt, hadsereg, ellenség stb. Szívesen használtak inspiráló szlogeneket („Ein Volk, ein Reich, ein Führer!" / „Minden hatalmat a szovjeteknek!" / „Éljen a mi bölcs vezérünk!"), és mindhárman hozzájárultak ahhoz, hogy az anyanyelvük új, vagy új tartalmat nyert szavakkal gazdagodjék (pl. Lebensraum, GULAG, kulák).

Kitekintés a tengeren túlra

Az Amerikai Egyesült Államokat szívesen tekintjük a lehetőségek, a demokrácia hazájának, ám az elnöki szereplések, beszédek tanúsága szerint a populizmusnak – ahogy arról a dolgozat elején már volt szó – itt is megvannak a gyökerei, amelyek hajlamosak új hajtást hozni. Ha valaki az interneten keres választ arra a kérdésre, hogy mi a közös az Egyesült Államok 45. elnökében, Donald Trumpban, a francia Marine Le Penben vagy az Egyesült Királyságot a Brexithez elvezető Nigel Farage-ban, a válaszok között, azt fogja látni, hogy leginkább a populizmusuk (Drávucz, 217).

Ha ugyanezt a kérdést tesszük fel Donald Trump és Barack Obama vonatkozásában, semmit sem fogunk találni a világhálón, az egyetlen lehetséges választ pedig mindenki tudja: mindkettőjüket megválasztották az USA elnökének. A különbözőségükre azonban számos példát hoznak az internetes oldalak. Ha megvizsgáljuk névmáshasználati szokásaikat, talán nyelvészetileg is meg tudjuk ragadni a két személy hatalomhoz való viszonyát, illetve a köztük lévő különbségeket. Ehhez jelöltségüket elvállaló szónoklataikat használtuk fel: Obama 2007-ben tartott beszédét, amelyben bejelentette, hogy indul az elnökségért (Obama, 2007), ill. Trump 2015-ben hasonló céllal elhangzott beszédét (Trump, 2015).

9. sz. ábra: Az „én" és a „mi" gyakorisága Obama és Trump elnökjelöltséget elfogadó beszédeiben (zárójelben a szavak száma)

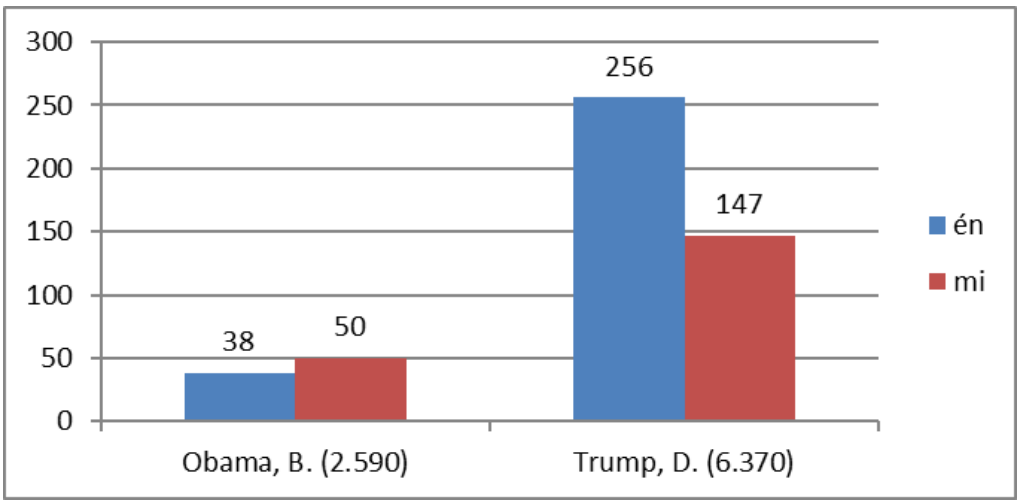

Forrás: saját forrás

Már a beszédek helyszíne jelzi a két, akkor még elnökjelölt közötti különbséget: míg Barack Obama történelmi helyszínen, Springfieldben, a Lincoln által építtetett Old State

Capitol épülete előtt tartotta jelöltséget elfogadó szónoklatát, addig Donald Trump az önnön nagyságát és személyes sikereit hirdető New York-i toronyháznál. A másik, fontos különbség a két beszéd hosszúsága: Donald Trump két és félszer több szót igényelt elnöki céljai megfogalmazásához, mint elődje. A személyes névmásoknak, ahogy a helyszínválasztásnak is, valószínűleg mindketten stratégiai szerepet szántak. Barack Obama beszédében a 38 alkalommal használt „én" a kilencedik leggyakoribb szó volt, míg Trump beszédében, minden huszonnegyedik szóként, 256-szor hangzott el ugyanez a személyes névmás, az első helyet foglalva el a szavak gyakorisági listáján. Ezzel a gyakorisággal, én-központúság vonatkozásban, Trump elnök mindegyik elődjén túltett (9. sz. ábra).

Az Obama beszédében ötvenszer elhangzó „mi" a hatodik helyet foglalta el a gyakorisági sorrendben, míg Trumpnál, hetedik leggyakoribb szóként, 147 alkalommal hangzott el ugyanez. Ha az „én - mi" arányt nézzük, nem nehéz arra a következtetésre jutni, hogy Obama 38:50-hez aránya kevésbé tűnik populistának, mint a Trump esetében megállapítható, erőteljes autoritást sugalló, 256:147 arány.

A populista mindig azt állítja, hogy mindenki más, aki hatalomra törekszik, az illegitim, mondta egy interjúban Jan-Werner Müller, a Princeton egyetem professzora, a populizmus nemzetközi szakértője. (Müller, 2016). A populista mindig azt fogja mondani, hogy a másik korrupt, szemben a „normálisan", demokratikus módon gondolkodó politikussal, aki akár empirikusan is hajlandó tesztelni, hogy tényleg ő képviseli-e az emberek többségének az érdekeit (Müller, 2016). Igazán veszélyessé akkor válik a populizmus, ha egy vezető személy vagy csoport azt állítja magáról, hogy „én, csakis én képviselem", vagy „mi, csakis mi képviseljük az igazi embereket" (Csurgó, 2017) És pontosan ez az a jelenség, ami korpusznyelvészeti eszközökkel, a személyes névmáshasználatra irányuló vizsgálattal jól megragadható.

Irodalomjegyzék

Anthony, L. (2014). AntConc (Version 3.4.3) [Computer Software]. http://www.laurenceanthony.net/. Letöltés dátuma: 2020. 03. 12.

Anthony, L. (2015). AntFileConverter (Version 1.2.0) [Computer Software]. http://www.laurenceanthony.net. Letöltés dátuma: 2020. 03. 12.

Bazzanella, C. (2002). The significance of context in comprehension: The `we case'. *Foundations of Science*, 7(3), 239–254.

Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., & Finegan, E. (1999). *Longman grammar of spoken and written English*. Harlow: Pearson Education Limited.

Bramley, N. R. (2001). *Pronouns of politics : the use of pronouns in the construction of "self" and "other" in political interviews.* Australian National University. https://digitalcollections.anu.edu.au/handle/1885/46225. Letöltés dátuma: 2019. január 5.

Bull, P., & Fetzer, A. (2006). Who are we and who are you? The strategic use of forms of address in political interviews. *Text & Talk - An Interdisciplinary Journal of Language, Discourse Communication Studies*, 26(1), 3–37. https://doi.org/10.1515/TEXT.2006.002

Letöltés dátuma: 2018. október 15.

Cambridge Dictionary. (é. n.). <https://dictionary.cambridge.org/>. Letöltés dátuma: 2019. március 16.

Crystal, D. (2004). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language (2nd ed.).* Cambridge: Cambridge University Press. http://www.amazon.com/The-Cambridge-Encyclopedia-English-Language/dp/0521530334#reader_0521530334. Letöltés dátuma: 2019. március 16.

Csurgó, D. (2017). *Egyedül a populisták sem tudnak győzni*. <https://index.hu/gazdasag/2017/02/12/jan-werner_muller_populizmus/> Letöltés dátuma: 2019. március 16.
De Fina, A. (1995). Pronominal choice, identity, and solidarity in political discourse. *Text - Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse*, 15 (3), 379–410. https://doi.org/10.1515/text.1.1995.15.3.379 ; Letöltés dátuma: 2018. október 15.
de la Barca, P. C. (é. n.). *Language is the most dangerous weapon...* http://statusmind.com/smart-quotes-2612/. Letöltés dátuma: 2016. január 4.
Drávucz, R. (2017). *Trump, Le Pen, Farage: a populizmus az új mainstream?* https://media20.blog.hu/2017/03/07/a_populizmus_az_uj_mainsteam> Letöltés dátuma: 2019. március 16.
Fairclough, N. (1989). *Language and power. Language in Social Life Series*. London: Longman. https://doi.org/10.1016/0378-2166(90)90053-G
Firth, J. R. (1957). A synopsis of linguistic theory, 1930-1955. Studies in Linguistic Analysis, 1–32. Oxford: Philological Society
Flanders, J. (2014). *The hill of three borders. A novel of the Cold War.* Lexington, Massachusetts: Munro Hill Press.
Fortanet, I. (2004). The use of "we" in university lectures: reference and function. *English for Specific Purposes*, 23(1), 45–66. https://doi.org/10.1016/S0889-4906(03)00018-8
Letöltés dátuma: 2018. október 15.
H. Prikler, R. (2016). "Yes, we can!" A corpus-based analysis of pronominal choice and modality in American presidential speeches. In S. Senses-Ozoyurt, S. Klein, & Zs. Nemeskéri (Eds.), *Educating for democratic governance and global citizenship* (pp. 368–379). San Diego: World Council for Curriculum and Instruction.
Hahner, P. (2012). *Az USA elnökei*. Budapest: Animus Kiadó.
Hasan, J. M. (2013). A Linguistic analysis of in-group and out-group pronouns in Hosni Mubarak's speech. *Journal of Basrah Researches (Humanities Series),* 38(2), 5–24.
Herrick, J. A. (2005). *The history and the theory of rethoric: An introduction (3rd ed.).* Boston: Pearson Education. http://web.mit.edu/21w.747/section2/Supplements/Herrick intro.pdf. Letöltés dátuma: 2018. október 15.
Hitler, A. (1996). *Harcom [Mein Kampf]*. Santon (Isle of Man): Interseas Edition.
Kershaw, I. (2000). *Hitler: 1889-1936*: Hubris. New York: Norton & Company Inc.
Klemperer, V. (1975). *LTI. Notizbuch eines Philologen.* Leipzig: Verlag Philipp Redam jun.
Loebs, B. (2010). Hitler's rethorical theory. *Relevant Rethoric*, 1, 2–10.
Macias, A. (2015). Why Hitler was such a successful orator. In: *Business Insider*, 2015. www.businessinsider.com. Letöltés dátuma: 2018. október 15.
Marxist Internet Archive. www.marxists.org. Letöltés dátuma: 2018. október 15.
Mátyás, R. (1997). *Visszaemlékezések 1940-1956 I-II.* Budapest: Napvilág Kiadó.
Müller, J. W. (2016). *What is populism?* Philadelphia: University of Pennsylania Press, Inc.
MTI: Rákosi Mátyás egy 1953-as választási nagygyűlésen. (fénykép). Múlt-kor. Titokban hozták haza „Sztálin legjobb magyar tanítványának" hamvait. 2016. február 5. https://mult-kor.hu/titokban-hoztak-haza-sztalin-legjobb-magyar-tanitvanyanak-hamvait-20160205. Letöltés dátuma: 2020. október 15.
Obama, B. (2007). *Presidental announcement speech*. <www.aol.com/article/news/2017/02/10/barack-obama-announces-presidential-campaign-in-springfield-illinois-speech-full-text/21711401/>. Letöltés dátuma: 2018. október 16.
Oravecz, C., Váradi, T., & Sass, B. (2014). *The Hungarian Gigaword Corpus. In Proceedings of LREC 2014*. http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/index.html. Letöltés dátuma: 2018. október 15.
Pennycook, A. (1994). The politics of pronouns. *ELT Journal*, 48(2), 173–178. https://doi.org/10.1093/elt/48.2.173
Letöltés dátuma: 2018. október 15.
Pereira, N. (1992). Stalin and the Communist Party in the 1920s. *History Today*, 42(8), 1–6.
Pünkösti, Á. (1992). *Rákosi a hatalomért 1945-1948.* Budapest: Európa Kiadó.
Pünkösti, Á. (2004). *Rákosi, Sztálin legjobb tanítványa*. Budapest: Európa Kiadó.
Rákosi Mátyás (1949): Építjük a nép országát. http://mek.niif.hu/04600/04670/04670.htm. Letöltés

dátuma: 2018. október 15.
Service, R. (2005). *Stalin: A biography*. Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press.
Trump, D. (2015). *Presidential announcement speech*. <http://time.com/3923128/donald-trump-announcement-speech/>. Letöltés dátuma: 2019: március 1.
Tucker, R. C. (1974). *Stalin as Revolutionary, 1879-1929: A study in history and persona*lity. New York: Norton & Company Inc.
http://der-fuehrer.org . Letöltés dátuma: 2018. október 15.